

Сарбанова А.А., Мамыркулова Э.А.

ЖАЙЫТТАР ЖӨНҮНДӨ ЖАЛПЫ ТҮШҮНҮК

A.A. Sarbanova, E.A. Mamyrkulova

GENERAL TERMINOLOGIES ON PASTURES

УДК:631.585

Кыргызстан - горная страна с обширными сельскохозяйственными пастбищами. Естественные пастбища имеют большие возможности для развития сельского – хозяйства. Использование просторных пастбищ способствует развитию животноводства.

Kyrgyzstan - mountainous country with agricultural pastures. Pastures have great opportunities for the development of agriculture – farming. Use spacious pastures promotes livestock.

Кыргызстан – агрардык чон жайыттары бар тоолуу өлкө. Табигый жайыттарды пайдалануу менен мал чарбачылыгын өнүктүрүүгө зор мүмкүнчүлүк бар. Жайыттардын кенендиги мал чарбачылыгын өнүктүрүүгө өтө ыңгайлуу.

Совет доорунда айылдыктар 70-жыл бою коллективдүү чарбага биригишип кадимки бал аарылардын уюгундай чогуу иштешип келишкен.

Айыл чарбасында, өзгөчө жер реформасын жүргүзүү мезгилинде мурунку коллективдүү чоң чарбанын ордуна 286 миң майда дыйкан жана фермердик чарбаларга бөлүнүп аларга баардык жерлердин 77 пайызы жеке менчикке өткөрүлүп берилген.

Мындай акылсыз реформа бир эле дыйкан-фермерлерге эмес, дегеле бүтүндөй өлкө тагдырына зыян келтирип, элдин жашоо турмушун кыйындыкка салды.

Кыргызстанда айыл чарбасынын негизги тармагы мал чарбасы ал эми анын ичинен кой чарбасы басымдуу болуп республиканын баардык райондорунда өнүккөн. Койлорду асыроо башка малга караганда жөнөкөй жана арзанга турат. Койлор жайыттын малы. Алар жайыттын отун башка малга караганда толук пайдаланышат. Кыргызстандын жаратылышынын өзгөчөлүгү малды жазында өрөөндүн тоо этектерине, жайында тоолуу жайлоолорго, кышкысын кыштоолорго которушуп

багууга ылайык. Жаратылыштын мындай мүмкүнчүлүктөрүн толук пайдалана албай келебиз.

Жайлоолордун ичинен Суусамыр жайлоосунун бир өзгөчөлүгү бар. Анткени ал Чүй, Талас, Нарын, Жалал-Абад областарынын тогошкон жеринде жайгашкан¹.

Азыркы убакта Суусамыр жайлоосуна акыркы мезгилде мал барбай, барса да аз баргандыктан, жайлоонун көп жерин карагандын бир түрү болгон алтыгана басып кетип, чоң зыян келтирип жатат. Мындай абал Ысык-Көлдүн сырттарында, Нарындын жайлоолорунда да күч алган. Совет мезгилинде ар бир чарба жайлоого барганда өздөрүнө тийиштүү жерлерди алтыганадан тазалап турушчу. Азыр андай болбой калды. Себеби бугунку кундо жайыттарга болгон суроо талап бирдей эмес-айылга жакын жайгашкан жайыттарды пайдаланууну каалагандар эң көп болгондуктан ал жерлер үрөй учургандай бат жакырланып бара жатат.

Мурда жайыттарды колдонуунун акырындык менен айланып туруучу, жылдык түрмөк схемасы колдонулуп келген. Буга ылайык кышкысын кыштоолордо жана жайкысын жайлоолордо ар башка жайыттар пайдалануучу. Азыркы кезге чейин айылдарга жакын жайыттар жыл бою пайдаланылып, ал эми бийик тоолордогу жайыттар жай мезгилинде гана анча - мынча пайдаланылып жүрүшөт.

Жайыттын табигый мүмкүнчүлүгүн сактоо үчүн анын туура пайдаланышына дайыма көзөмөл жүргүзүү, өз убагында пландоо жана абалын жакшыртуу боюнча иш чараларды өткөрүп туруу керек.

Азыркы мезгилде КР дагы жайыттардын чарбалык абалы төмөндөгүдөй: жалпы жайыттын 14% таза жайыттар, 24% таштак, бадал баскан жайыт 12%, отоо чөптөр баскан жайыттар 32%, ал эми бузулган, такырланган жайыттар 18% түзөт (1-сүрөт).

Жайыттар географиялык жайгашуусуна жана өсүмдүктүн түрүнө, орун алган аймактарына карата: жаздоо, жайлоо, күздөө жана кышкы жайыт болуп бөлүнөт.

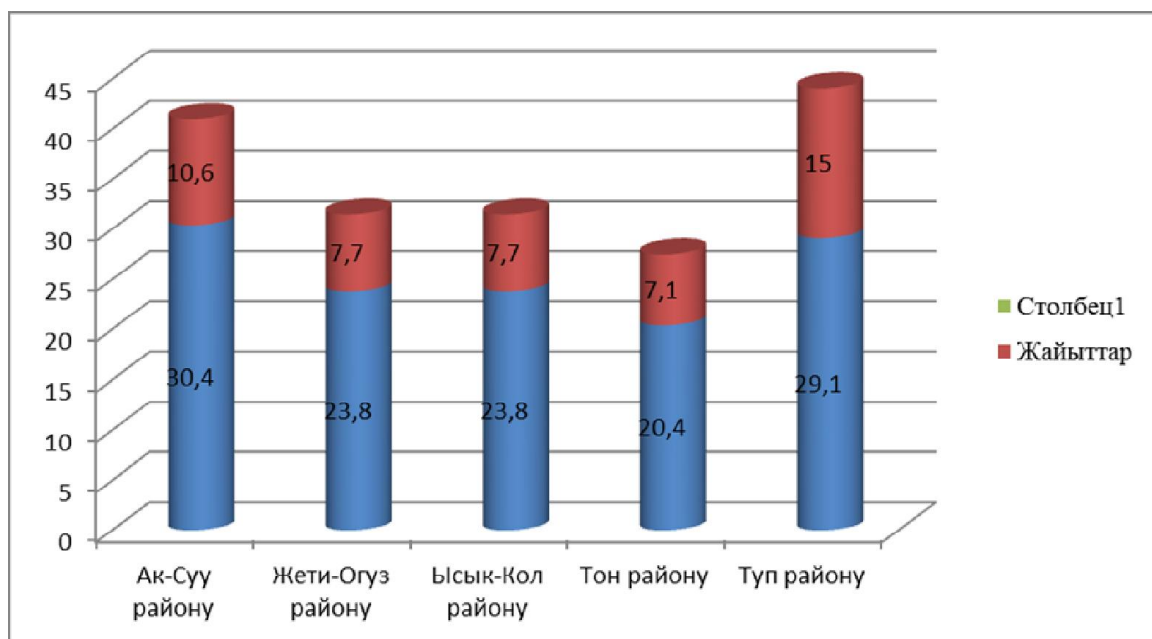
Кышкы жайыт калк отурукташкан аймакка жакын жайгашып, ал жыл бою пайдаланылат. Кыргыз Республикасында мындай жайыттардын жалпы аянты 2,063 млн. га түзөт.

Жазгы-күзгү жайыт калк отурукташкан аймактан көп алыс эмес жерде жайгашып, жазында жана күзүндө пайдаланылат. Кыргыз Республикасында мындай жайыттардын жалпы аянты 2,955 млн. га түзөт.

Жайкы жайыттар алыскы жайыттар деп аталып, жай мезгилинде пайдаланылат. Кыргыз Республикасында жайкы жайыттардын жалпы аянтты 4,129 млн. гектарды түзөт.

Жер салыгынын ставкасы Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин тарабынан 2008-жылдын 20-октябрында кабыл алынган. Төмөндө Кыргыз Республикасынын Салык кодексинин 337-статьясындагы айыл-чарба жерлерин пайдалангандыгы үчүн белгиленген жер салыгынын баштапкы ставкасы көргөзүлгөн.

Жер салыгынын баштапкы ставкасы Ысык-Көл облусу

Малды жайытта багуунун мааниси

Малдын жайытта багылуусу ар ар дайым тынымсыз кыймылда болуунун, таза аба менен көк чөптүн бөлүшүнүн жана күндүн нурунун тийишинин натыйжасында, малдын жалпы абалына, өнүгүп өсүшүнө жана азык-түлүктүүлүгүнө жакшы таасир көрсөтөт. Ошонун натыйжасында малдын денеси чыңдалып бышат. Мал организмнин ооруларга туруктуулугу көтөрүлүп, азык түлүгү артат. Малдын жайытта багылышы өзгөчө жаш малга жакшы таасир көрсөтөт. Малдын жайыттагы багылышы алардын тукумдуулугун жогорулатат. Ал үчүн алгач жайыттарга болгон басымды баалоо зарыл¹.

Жайыттарды туура пайдаланганда чөбү жетиштүү, малдын ушул түрүнө отоого жарамдуу болгон учурда гана жайытта багуунун натыйжасы жакшы болот.

Жайыттар малдын инфекциялык жана инвазиялык ооруларынан таза, жаан-чачын болгондо коргологудай бастырмалар менен камсыз кылынып, малды сугаргыдай жайыт жабылууга жана таза суусу болууга тийиш.

Жайыттар тикендүү бадалдардан, ыпырсыпырлардан жана өсүмдүктөрдүн чириген калдыктарынан тазаланган болууга тийиш.

Малды чыгарууга чейин жайытты карап чыгып, анын жарамдуулугун белгилешет.

Бардык мезгилге карата айыл өкмөтү тарабынан жайытты пайдалануу планы (графи) түзүлөт, ал аймактарда бөлүнөт. Малды чыгарууга чейин жайытты жабдуу, тазалоо жана жайытты камсыздандыруу запасын даярдоо боюнча керектүү иштерди өткөрүү зарыл.

Кыргызстандын жайыттарында өтө оор, көп учурда өлүмгө алып келүүчү ооруларды пайда кылгыдай уу чөптөрдү (өсүмдүктөрдү) кезиктирүүгө болот.

Кээ бир уу чөптөр жыл бою, кай бирлери гүлдөгөн мезгилинде же уулу мөмөлөрү жетилип

бышкан убакта малды ууландырууга алып келет. Жайыттарды изилдеп текшерген кезде уу өсүмдүктөрдүн мезгилге байланышкандыгын так белгилеп, буларга ал аймакты пайдалануу планын түзүү зарыл.

Уулу жана зыяндуу өсүмдүктөр менен күрөшүү ишин үзгүлтүксүз уюштуруу абзель, буларды физикалык методдордун (түбүнөн бери казуу, өрттөө, жерди кайрадан айдоо) биологиялык жолдун (көп жылдык өсүмдүктөрдөн себүү, мелиорация иштерин жүргүзүү, жайытты кургатуу) жана химиялык куралдын (гербициттер) жардамы аркылуу жоготушат.

Жайытта малды күтүү

Малды жайытта багуудагы негизги талаптар төмөнкүлөр: жайуу техникасын туура колдонуу (малды тыггылыштырбастан кеңири «фронт» боюнча жаюу), күндүн ысык тийген убагында көлөкөгө киргизүү, түнкүсүн жаюу, жаан-чачын күндөрдө жабык короого киргизүү, малды үзгүлтүксүз сугаруу, минералдык тоюттарды кошумчалап берүү, бодо малдарды тазалап туруу, кенелер жана мителер менен күрөш жүргүзүү. Малдын туяктарынын абалына көз салып туруунун жана өсүп кеткен туякты өз убагында тазалап кесип туруунун өзгөчө мааниси бар.

Жайыт мезгилинде малга минералдык тоюттарды биринчи иретте тузду (суткасына мүйүздүү ири малга – 40гр, жылкыларга - 20гр, койго 10-15гр) үзгүлтүксүз берип туруу керек. Кыргызстандын шартында йоддолгон тузду талкалап берүү зарыл, себеби-йоддун жетишсиздиги малды ооруга чалдыктырып, анын азыктуулугун бир кыйла төмөндөтөт.

Тоолуу райондорунун бир кыйласында малга фосфор менен кобальтты, талаа райондорунда кальцийди кошумчалап берүү керек. Булар тоют борунда, талкалаган акиташта, фосфоринде, тоюттук преципитатта жана башкаларда көп болот.

Кыргызстан үчүн мал чарбачылыгы айыл – чарбасынын стратегиялык эң маанилүү багыты, ал эми жайыттар – өлкөнүн улуттук байлыгы. Бирок бул тармакта да көйгөйлөр жетиштүү – калктын колундагы малдын санын өсүшүнө байланыштуу жайыттардын деградацияга кабылуусу байкалууда. Мындай терс көрүнүштөрдүн келип чыгуусуна жайыттардын натыйжалуу башкаруунун жоктугу да башкы себепчи болгон.

Бүгүнкү күндө жергиликтүү коомчулуктун жайыттарды өз алдынча башкаруусу мыйзамдык жактан колдоого алынууда. Кыргыз Республикасынын «Жайыттар жөнүндөгү» мыйзамында калкка мына ушундай мүмкүнчүлүк берилген².

¹ http://tyup.moy.su/_bl/0/53231284.jpg

² Жайыттарды туруктуу башкаруу: Окуу куралы. – Б.: ЖКЧ «V.R.S. Company», 2010. – 49 б.

Бүгүнкү күндө жергиликтүү коомчулукка алардын укуктары жана милдеттери тууралуу маалымдоо учурду маанилүү маселе бойдон калууда. Бул максатка жетүүнүн бир жолу катары – коомчулук өкүлдөрүн жайыттарды туруктуу башкаруунун алгачкы түшүнүктөрү менен тааныштыруу жана окутуу жүргүзүп. Жайыт ресурстарын туруктуу башкарууга – жайыт пайдалануучулардын укук, милдеттерин түшүндүрүү аркылуу менен гана жетишүүгө болот. Бул үчүн «Жайыт ресурстарын жана Жайыт комитетинин укуктарын туруктуу башкаруу» боюнча окуу – семинарларды жана машыгууларды өткөрүү зарыл.

Адабияттар:

1. Андакулов Ж. Пастбища – основа живодноводства – Бишкек 2008 г.
2. Дуйшекеева О.Н., Ногоев А.И., Кыдырмаев А.К., Уй чарбачылыгы – Бишкек 2008.
3. КР «Жайыттар жөнүндө» мыйзамы 2009 ж.
4. Исаков К.И. Пастбища и сенокосы Киргизской ССР – Фрунзе, 1975.
5. Кыргызстан окружающая среда и природные ресурсы для устойчивого развития. Бишкек – 2007 ж.
6. Башкы редактору М. Борбугулов. Айыл чарба энциклопедиясы – Фрунзе 1990 ж.
7. Кыргыз туусу №17 2009 ж.

Рецензент: к.б.н. Жумабаева С.А.